

JŪRATĖ SPRINDYTĖ

Aloyzo Barono dislokacijos lietuvių literatūros lauke

Janina Žėkaitė, *Aloyzas Baronas*: Monografija, Vilnius: Versus aureus, 2007, 305 p., ISBN 978-9955-34-039-3

Dygūs *Literatūros lankų* kritikai įtvirtino sampratą, kad Aloyzas Baronas buvo „vidutiniškos literatūros atstovas“ (p. 136). Janina Žėkaitė po pusšimčio metų angažuotai užginčijo šią neva savaiminę tiesą ir stengėsi rasti argumentų jai paneigti. Jos monografijoje Aloyzas Baronas, darbštuolis rašytojas ir temperameningas visuomenininkas, tegyvenęs 63 metus ir išleidęs apie 30 knygų, bando mas grąžinti jei ne į patį Olimpą, tai bent į jo priekalnes.

Aloyzas Baronas – penkta literatūrologės monografija ir trečia apie išeivijos autorius (pirmiausia tyrinėti „europiečiai“ egzilai – *Jurgis Savickis*, 1994, *Ignas Šeinius*, 1999; prieš tai išsamiai aprašytos dvi moterys – Žemaitė ir Šatrijos Raganą). Prie JAV egzodo literatūros dirbta paskutiniaisiais gyvenimo metais, o šios paskutinės knygos rankraštį „Versus aureus“ leidykla gavo jau po literatūrologės mirties. Visose monografijose (išskyrus *Žemaitės kūrybą*, 1991) autorei geriau sekėsi pasakoti rašytojų gyvenimo naratyvus, kupinus įvykių ir dramatiškų asmeninės laimės paieškų, o ne analizuoti jų kūrinčius. Žėkaitė – pavyzdinė biografistė, rašytojo veiklos ir asmenybės rekonstruotoja. Konkreti rašytojo biografijos empirika išskleidžiama kone romano žanrui būdingais ryškiais charakteriais, tarpusavio konfliktų ir siužeto posūkių prisodrintais puslapiais. Kultūriniai kontekstai atkuriami iš stropiai išstudijuotos įvairiopus archyvinės medžiagos. Ir šiuokart ji remiasi gausia rašytojų tarpusavio korespondencija (Barono laiškais Antanui Vaičiulaičiui, Jurgiui Jankui, Eugenijui Matuzevičiui, Stasiui Zobarskui ir kt.), apščiomis periodinės spaudos citatomis. Vienintelis katalikiško dienraščio *Draugas* (kuriame Baronas dirbo 1955–1988) egzempliorių komplektas buvo Lietuvos komunistų partijos institute, jis visas išliko ir Žėkaitės buvo nuodugnai išstudijuotas. Vaikystės metus ir tėvų aplinką atkurti padėjo asmeninė pažintis su Barono seserimi Janina Sribikiene. Beje, dar kartą pasitvirtina, kad pabėgėlių

stovyklose Vokietijoje (Hanau, Frankfurte prie Maino) vyko intensyvus kultūrinis gyvenimas, kurį Baronas prisimena kaip laimės dienas: „mes darėme iš garažų mokyklas ir iš arklidžių bažnyčias, leidom geras ir blogas knygas ir sirgom visuomenės veikėjų liga“ (p. 61).

Aptariamoje monografijoje vertingiausias kaip tik šis pažintinis klodas – faktografija, nežinomų ar primirštų realijų referavimas, atskleidžiantis svarbių aspektų literatūros istorijai. Antai vieną įdomiausių knygos skyrių „Orientavimasis į modernizmą. Lankininkų išpuolis“ sudaro polemika meno klausimais tarp ideologiškai skirtingų leidinių (*Draugo, Aidų, Literatūros lankų*). Polemikos objektas – estetinės sampratos skirtumai, kuriais pasiremddama Žėkaitė iš esmės renčia ir savo monografijos koncepciją. Ją yra aiškiai išdėsčiusi interviu laikraščio *Draugas* šeštadieniniame kultūros priede: „Su A. Nyka-Niliūnu polemizavau ir kai rašiau apie Jurgį Savickį. Tad natūraliai ‚išsišoku‘ ir dabar. Man atrodo, kad ‚lankininkai‘, deklaravę meno nepriklausomybę nuo politikos, labiau linko į realizmą nei į modernizmą...“¹ Žėkaitė modeliuoja priešpriešą tarp realizmo kaip tikrovės imitavimo, tikslumo, empirikos – ir modernizmo kaip „bendrinimo“; abstrahavimo, filosofavimo, reliatyvizmo. Abi pusės spaudos puslapiuose anuomet įnirtingai „kapojosi“. Baronas buvo nelyg auka šiame aistringame skirtingų literatūrinių grupuočių fechtavimesi. Konkretaus kūrinio vertinimas dažnai tapdavo tik pretekstu išsakyti savo estetines pažiūras ir nuneigti priešininko (deja, ir monografijos autorė pasirinko šį kelią, užsispyrusi įrodyti, kad Baronas – labiau modernistas nei patys „lankininkai“).

Simpatizuodama Barono kūrybai, Žėkaitė plėtoja ir iliustruoja savo anksesnėje monografijoje *Modernizmas lietuvių prozoje* (2002) deklaruotą išvadą, kad modernizmas pas mus pasireiškė kaip forma, gilinanti tikrovę ne vaizdais, o apmąstymais. Esą šie apmąstymai „filosofina“ literatūrą. Apmąstymų kategorija pernelyg bendra, iššęsti pasamprotavimai juk nieko nefilosofina. Kritikų Baronas pamatuotai peiktas kaip rašytojas be kolorito ir faktūros, nuslystantis į banalybes ir daugžodžiavimą. Vos užmetus akį į tekstus aišku, kad Barono rašymo maniera arčiau tezinės publicistikos negu filosofijos. Žėkaitei atrodo atvirksčiai – kad „liudijo ne vieną, o dvi tris, kelias tiesas kaip lygiagretes. Lygiavertes, o ne pranašesnes viena už kitą“ (p. 179). Tokiai nuomonei iliustruoti

1 „Knyga apie prozininką, humoristą Aloyzą Baroną“, Menas. Literatūra. Mokslas, *Draugo* šeštadieninis priedas, *Draugas*, 2005 06 04.

tinkamesni apsakymai, o iš romanų nebent *Mėnesiena* (1957), kuriame pagrindinis veikėjas taip ir lieka nepasirinkęs aiškaus sprendimo klajūnas. Šiaip daugumoje stambiųjų kūrinių ideologinė priešprieša sąmoningai pabrėžta ir tiesmukai išreikšta: aukštinami partizanai, smerkiami okupantai, dauguma paprastų lietuvių tėvynėje yra *a priori* tautiškai brandūs ir susipratę. Kur kas daugiau prieštaravimų ir negatyvizmo Baronas mato išivių egzistencijoje, originaliai, nesmerkdamas vaizduoja į kompromisus linkusią asmenybę ir mėgsta narplioti moralines kolizijas. Išsaugota gyvybė svarbiau už prisitaikymą. Čia Žėkaitė ir įžiūri taip jos vertinamą modernistinį reliatyvizmą – niekas nenuspėjama, elkis pagal situaciją.

Teisinga autorės mintis, kad mažai apie Baroną žinojome dėl jo ideologinio bekompromisiškumo, ryškiai deklaruojamo antikomunizmo, kurį pastiprino ir privatūs išgyvenimai (brolis partizanas žuvo, motina su seseria ištremtos, tėvas slapstėsi). Bet neatmestinas ir faktas, kad tai išties nebuvo žerincio ryškumo literatūrinis talentas. Ne viena Žėkaitės pateikta Barono autorefleksija liudija, kad ir pats tą vidutiniškumą suvokė. Žėkaitė džiugiai kimba Alfonsui Nykai-Niliūnui į atlapus ir neigia jo „kanonizuojančius“ verdiktus – jei apie Barono pirmą knygą išsitarė kritiškai – neva uždėjo fatališką žymę visai būsimai kūrybinei biografijai (Nykos-Niliūno reagavimą į du pirmuosius Barono apsakymų rinkinius Žėkaitė vadina „išsigalvojimų ir perdėjimų mišiniu“; p. 120). Ar įtikina ši argumentacija? Pakanka šiandien iš naujo paskaityti Barono prozas. Manęs neįtikino.

Intrigos teikia tai, kad Žėkaitei autoritetų ištarmės nė motais (taip buvo visas monografijas rašant), ji sprendžia labai „priešsroviškai“, ir tas savarankiškumas bei subjektyvi pozicija teikia žavesio. Dauguma recenzentų Barono prozą vertino kritiškai, ypač akcentavo, kad rašytojo mąstymas perdėm tezinis, lėkštai patriotinis, propagandinis. Vytautas Aleksandras Jonynas įžvelgė pamokslavimus, didaktinį elementą (apsakymuose). „Literatūra nėra plakatų stulpas“, teigė Viktorija Skrupskelytė. O polemika vis tęsėsi, nes oponentas leido knygą po knygos, pats rašė kritiką ir publicistiką, taigi kandžiai ir su tęsiniais reagojo. Šis gyvas egzodo literatūros lauko šurmulyš Žėkaitės įtikinamai atkurtas.

Puikus ir įdomus pirmasis monografijos skyrius „Iš Vabalninko“, su empatija pristatantis rašytojo biografiją ir plačiašakę veiklą. Baronas buvo ypač judrus, energingas, matomas lietuvių bendruomenėje žmogus. Labai daug rašė spaudai, į viską atsiliepdavo ir visur dalyvavo, viešose erdvėse skaitydavo publiką linksminusius humoristinius eilėraščius (vėliau jie pasirodė net trimis rinkiniais).

Ankstyvoji Barono kūryba silpna (skyrus „Debiutai“), tad lieka atviras klausimas, ar apskritai monografistams verta proporcingai dėmesio skirti visiems tyrinėjamo rašytojo kūrybos tarpsniams, gal racionaliau būtų susitelkti ties iškiliausiais kūriniais. Dėmesys stereotipinei pradžia – epigoniškų, mėgėjiškų bandymų srautui (ką akivaizdžiai paliudija ir Barono palikti eiliuoti posmai laikraštėliuose) – pateisintinas nebent triūsu, kuris įdėtas tuos pageltusius popierius vartant.

Įspūdingiausias iš palikimo lieka romanas *Lieptai ir bedugnės*, pasakojantis apie tai, kaip baigiantis karui vokiečiai pafrontėje sugaudė lietuvius apkasams kasti (Baronas pats juos kasė netoli Šakių, visai netyčia įkliuvęs, buvo sužeistas). Stoiškas, be gražėstų pasakojimas: „Eina dienos, geltonas ruduo, kaip nuotaikingam eilėraštyje. Kertam, kasam ir deginam. Ėda mus dulkės ir utėlės. Ir velniškas graudulus.“² Romanas 1965 m. išverstas į anglų kalbą – sudėtingos vertimo aplinkybės vėlgi papasakotos įtaigiau nei analizuojamas pats romanas.

Visi chronologiškai išsirikiavę kūriniai aptariami pagal tą pačią schemą – trumpiau ar išsamiau atpasakojant turinį ir polemizuojant su Barono kritikais, kurie iš jo reikalavo epiškumo, realizmo, psichologinės charakterių raidos, pasakojimo vaizdais, o jis to neįstengė – galbūt dėl savo kūrybinės prigimties ypatumų, gal dėl objektyvaus atotrūkio nuo piešiamų realių. Kaip atkursi autentišką pokario tikrovės empiriką, apie kurią žinai tik iš nuogirdų? Romanų net vienuolika, apsakymų rinkiniai septyni. Interpretacinės monotonijos nepagyvina nė dažnos ilgos ištraukos iš Barono tekstų („Daug cituojama manant, kad Baronas lietuvių visuomenei, net literatūrologinei – paslaptis“, p. 9).

Baronas asimiliavo keletą literatūros modernėjimo tendencijų (impresionizmą, pastangas intelektualizuoti kalbą, apibendrinimo, visuotinumą siekį), bet samplaika nebuvo perdėm originali, o gal tiesiog nesubrandinta, neišpuoselėta, nenugludinta. Itin didelis produktyvumas suponavo perteklinį stilių. Rašytoją, deja, veikė dešimtmečių darbas laikraštyje. Net ideologiškai prijaučiantis Antanas Vaičiulaitis priekaištavo Baronui dėl spartuoliško „įsibėgėjimo“ ir paviršinio filosofavimo (tikroji metafizika juk toli nuo banalybės ir bendrybių). Baronas neatleistinai geba suvienodinti personažus ir aplinką, kūrinių situacijos ir veikėjai kartojasi, pasakojimas stokoja spalvų. Apie romano *Vieniši medžiai* (1960) anemiškumą pagrįstai kalbėjo Algirdas Titus Antanaitis. Šis romanas savaip pranašingas ir aktualus posovietinei tikrovei – jame tariamai pasakojama apie

2 Aloyzas Baronas, *Lieptai ir bedugnės*, Chicago: Lietuviškos knygos klubas, 1961, p. 54.

1970-uosius, kai žlugus sovietijai, iš JAV į tėviškę grįžta dvarininkas Bruknys ir nusprendžia naujoviškai ūkininkauti. Tačiau tarp žmonių kyla susipriešinimas ir turtinis konfliktas – buvę kolūkiečiai taip pat nori nuosavybės. Žėkaitė teigia, kad tai romanas apie „kantrybę atkuriant laisvę, reikalaujančią aukojimosi“ (p. 184), akivaizdžiai advokataudama savo pamiltam herojui Baronui („Man jis patiko ir kaip žmogus, ir kaip rašytojas. Apie jį rašiau su meile“, sako tame pačiame interviu *Draugui*).

Regėdamas vaizdavimo schemas ir pasakojimo neįmantrumą, Bronius Vaškėlis priskiria Barono prozą pramoginei atšakai – „familiariškesnės išraiškos bei nesudėtingos potekstės pasiskaitymo lektūrai“³, taigi šį rašytoją kvalifikuoja kaip populiariosios literatūros autorių. Toks požiūris atrodo logiškiausias, ypač kalbant apie vėlyvuosius romanus, kurie pretenduotų į šiandien vis dažniau linkniuojamą žurnalistinio romano tipą (Barono žurnalistinis kraitis tiesiog milžiniškas – yra parašęs apie 3000 straipsnių, vedamųjų, polemikų etc., ir tas bėglus dienos aktualijų stilius neabejotinai veikė grožinę kūrybą). Baronui lietuvių literatūros viršūnės buvo „lankininkų“ kritikuojami Jonas Aistis, Jurgis Jankus, Nelė Mazalaitė, monografijos autorė randa asociacijų su Kaziu Jankausku, Jonu Švaistu, Juozu Taruliu.

Kaip bežiūrėsi, žurnalizmo apnašos kontrastuoja su Žėkaitės verdiktais apie Barono prozos rimtą „filosofiškumą“, nieko negelbsti ir apeliavimas į klasiką, ypač mitologiją (romanas *Abraomas ir sūnus*), nes bibliniai ar metafiziniai motyvai pasitelkiami gana demonstratyviai. Žėkaitė labiau pavyksta kritiškai perskaityti ne Barono kūrybą, o jos kritiką. Visoje monografijoje Barono atvejis naudojamas kaip pretekstas dar ir dar kartą pasvarstyti lietuviško modernizmo reikalus: „Kažkas su tuo modernizmu ne taip: teoriškai pripažįstame, idealiname, bet kai tik susiduriame su konkrečiais autoriais, jų kūriniais, automatiškai juos prastiname reikalaudami realizmui būdingo smulkmeniškumo“ (p. 138–139). Anot Žėkaitės, Baronas tuo ir išsiskyrė, kad vaizdavo paprastą žmogų – „minios vidurkį“, tai kam iš jo reikalauti aistringo, individualizuoto personažo? Jis „bendrino“. Kritikai esą sutartinai nemato, kad „Baronas sąmoningai ignoruoja realizmą“ (p. 245), todėl nepagrįstai priekaištauja rašytojui už nebūtas nuodėmes.

Teisybės dėlei reikia pridurti, kad Barono prozos ekstensyvumas, reliatyvistinis niuansavimas ir savotiškas vaizdinis blankumas vienu požiūriu pateisinami.

3 Bronius Vaškėlis, *Žvilgsnis iš atokiau*, Vilnius: Versus aureus, 2004, t. 1, p. 443.

Tai sietūsi su išlavinto, abstraktesnio stiliaus ilgesiu, inteligentiškesnio pasakojimo paieškomis. Analogiška jaunos literatūros kalbinė problema, pilnatviškos rašytinės tradicijos stoka rūpėjo ir Sauliui Tomui Kondrotui, XX a. 9-ame dešimtmetyje *Literatūroje ir mene* paskelbusiam straipsnį „Dėl literatūros kalbos“, kuris inicijavo nemenką diskusiją. Protestuodamas prieš perdėtą kalbos unifikavimą, Kondrotas rašė: „XX amžiaus antroj pusėj mes kaktomuša atsitrenkėm į tokį faktą – mūsų literatūrinė kalba tiek tetinka gyvenimo reiškinių pilnatvei atvaizduoti, kiek tinka sonetas atvaizduoti skerdyklų darbui.“⁴

Svarbiausias paskutinės Žėkaitės monografijos nuopelnas – kad parodomas paties literatūros lauko funkcionavimas, grupuočių dvikovos, o konkrečiam rašytojui jame ieškoma prideramos vietos. Iš poleminės intencijos gimusi monografija pati yra polemiška, nevienareikšmė.

4 Saulius Tomas Kondrotas, „Dėl literatūros kalbos“, *Literatūra ir menas*, 1984 12 08.